

GEÇMİŞ NEDİR, NE İŞE YARAR?

Levent Yılmaz

Melt'e

1967 tarihli *Eskilerle Modernlerin Kavgası*, şu önermeyi, hem de ilk kez açıklıkla, sözceleri belirleyerek yapmış olduğundan ötürü önemlidir: geçmiş, ya da geçmişe ilişkin yapılar ve onlar üzerinden inşa edilen tasavvurlar artık şimdiye hükmedemez, onu yönetemez. Kavganın karmaşık önermeleriyle bir kültürün zaman ile kurduğu ilişki değişir ve artık geçmişin toplumsal-kültürel işlevleri düzenleyici olmaktan çıkar, en azından bu durum artık kabul edilemez hale gelir.

Bir örnekle işe başlamalı: Bu kavganın en geniş kapsamlı (ve yanlı) metni 1688-96 arasında yayımlanan Charles Perrault'nun dört ciltlik *Parallele des Ancient et des Modernes* idir. İkinci ciltte, özellikle 48-51. sayfaları arasında yoğunlaşan belâgat (*eloquence*) tartışması bize bir başlangıç noktası oluşturabilir. Bu sayfalarda Perrault, Cicero'nun, Demosthenes'inkinden farklı, onların belâgat anlayışlarından kendini tamamen sıyrılmış bir belâgat ortaya çıkarılması gerektiğini söyler. Belâgat'ın ikili bir yapısı vardır: Bir, geçici olan güzelliklerle, iki, ölümsüz ve evrensel güzelliklerle ilgilenir. Geçici güzellikler zamana bağımlıdır ve kültürlerden kültürlere değişiklik gösterir. Oysa ki evrensel güzellikler zamanla ve mekânla ilgili değildir. İkincisi, bu güzellikleri oluşturan, belâgatin özellikleridir. Birinci türden güzelliklere bazı belâgat özellikleri denk düşerken, ikinci türden güzellikler için Perrault bazı başka özellikler öne sürer. Bu özellikleri öne sürerken Perrault'nun, Cicero ve Demosthenes ile, onların 16. ve 17. yüzyıllardaki takipçilerinin belâgatini reddettiğini hatırdı tutalım. Oysa ki güzelliklerin tümüne birden önerdiği belâgat terimleri, varolan belâgat geleneğinin Latince terimlerinin çevirisidir: Örneğin kısa ve açık anlatım olarak adlandırdığı *claritas* ve *brevitas* tır, söyleneni kanıtlamak ise *argumentum*.¹ Birinci ayırım: Perrault geçmişin de evrensel güzellikler üretebileceğini kabul

1. Bu kavramlar için bkz. Marc Fumaroli, *L'Age de l'eloquence*, Droz, 1980; A. Michel, 1994.

ediyor mu? İkincisi: Perrault, geçmişten kopuşu önerirken, ürettiği belâgat özelliklerinin aslında geleneğinkilerin bir çevirisi olduğunu fark etmiyor mu? Genel bir soru: Geçmişle kurduğu ilişki ne, gelenek ne anlama geliyor?

Eğer Paul Ricoeur'ü izler ve gelenek derken, uzun yorumlama ve yeniden yorumlama aşamalarından geçerek nakledilen, eskiden söylenmiş şeyleri anlarsak, ve eğer çözümlemesini Perrault'nun metninin bu noktasına uygularsak, göreceğimiz, Ricoeur'ün haklılığıdır: "Gelenekler anlamındaki gelenek kavramı, bizim hiçbir zaman mutlak yenilikçi konumunda olamayacağımızı, öncelikle göreceli bir mirasçı durumunda bulunduğumuzu bize gösterir."² Evet, doğru, ancak bu, Perrault'nun niyetini yoketmez, hatta belki onu ilgilendirmez bile: Çünkü onun için geçmiş, bugünün içinde olduğu biçimiyle varsa, onun bugününün bir ögesidir, geçmişe değil bugüne aittir. Geçmişin geçmişliğinin anlamı yoktur, çünkü geçmiş en azından bugündedir, geçmişte değil. Buradan yola çıkarak, bu geçmişî zamansız olarak nitelendirebilir, köklerinden koparabilir, geçmişliğine göndermede bulunmayabiliriz. İstedığımız, bu ögeyi bugünde tutup, geleceğe yaymaktır. O zaman şu soru sorulmalıdır: Geçmişin geçmişliği neden yadsınmaktadır? Yanıt genel bir yalınlık taşıır: Kendiliği meşrulaştırmak, varoluşun kaynağını kendinden almak. Kendine ait bir bugünde, kendinden başka olan bir başkasını istememek, ya da bu başkayı kendine dahil etmek: Elbette başkalığını yokeder. Dolayısıyla, Perrault geçmişî iter, ya da geçmişlik halinden arındırır: Modernlerin geçmişle kurdukları ilişki biçiminin ilk dizgesel örneğidir bu.

Geçmişin kendisini bir yasa olarak öne çıkardığı, bugünü belirleyip biçimlendirdiği bir anda, modernler, yani yeni olanlar, yeniler, bir olumsuzlamaya denk düşen, zamanı bir biçimde kavramaya yönelik anlayışları ve bu konudaki karmaşık önermeleriyle karşıtlarından farklılaşırlar. Yeni olan için zaman geçer, bilgi birikir, o biriktikçe bugünde yaşayanın farklı olmaya hakkı oluşur, çünkü o bilginin sahibi ve kullanıcısıdır, bu onun, belki de doğal olan, hakkıdır: Bir anlamda, "yenilik" onun öyle olmağının vazgeçilmez sonucudur. O yeni olmaya hüküm giymiştir. Ve bu yenilik zamandizimsel bir devamlılığın, art arda gelişin sonucu oluşan bir yenilik de değildir (bu eskiyi bilinmeyenden görünüre taşıma sonucu oluşur, kökten, bugünkü, geçmişle ilgisi olmayan yenilikle de bir ilgisi yoktur). Yeni'nin yeniliği bir kopuşu içerir, "farklılığın" tam da kendisidir. Onlardan farklı olmak, onlar "biz" bile olsa: Onlar aralardır bazen, bazen de şimdiki zamanda geçmişî yaşayanlardır, onlarla araya bir mesafe konur, onlardan "uzaklaşırlar". Onlar geçmişî mahkûmken, Yeni, yeni bir yolculuğa, bilinmeyene doğru yelken açar, "onlar" (ki bir anlamda bizdirler de) durağanken, Yeni oynar, kıyımlar, hareket eder, öne doğru kaçar; bu, bazen fi-

ziksel bir yolculuk, bazen de değildir belki, ama, içsel, derin, değiştirici ve keşfettiricidir. Keşfetse bile, Yeni, keşfin zamandaki durumuyla ilgilenir: Keşif, zaten olan bir nesneyle, bir durumla, bir ülke, coğrafya ile ilişkilidir. İcat ise keşiften farklıdır. Keşif, olanı bulmakken, icat, olmayanı bulmaktır. Yeni, Leibniz'in "yeryüzündeki küçük Tanrı"sı olur. Kökenindeki bilinçsiz yaratıcılığı yeniden yaratır. O unutuşun da üstesinden gelir. Bunu bir amaç güderek de yapmaz. Modern olan, yani Yeni, sürekli olarak yeniyi bulmak, aramak, icat etmek zorundadır. Geçmişten de yeni çıkarılabileceğini daha sonra fark edecektir: Gizilgücü dibe vurmaya başladığında icadın da keşiften farksız olduğunu bilecektir.

Batı'da zaman kavramlarının, başta döngüsel, sonra döngüsel ve düzcizgisel olarak birbirini izleyişi 17. yüzyıldan itibaren yerini tamamen düzcizgisel bir kavrayışa bırakır. Bu geçiş, bugün insanlarına ait olmayan bir zamanı artık geride bırakmak uğruna gerçekleştirilen bilinçli bir kopmayla gerçekleşir. Oysa ki düzcizgisellik, en azından 19. yüzyılın sonlarına kadar bir *telos* u, bir erek'i içinde barındıracaktı. Bu *telos*, ötedünyasal olandan budünyasal olana kaymış da olsa, *telos telos*'tur. Yazılan tarih de bu düşüncebirimlerin oluşturduğu ağın dışında değildir. O, 18. yüzyıla kadar ikili bir anlamı yüklenir: zamandizimsel dökümdür bir yandan, diğer yandan geçmişin bugünlerinin, başka bugünlerin geçmişi olmaları için sabitlenişidir. Geçmişteki bugünlerin sabitlenmesi işlemi bir anlatıdır. Gerçek, yanlış, gerçeğe benzer ya da gerçektışı olayların anlatısı. Oysa olay'ın, (Sahlins'in Geertz'den alıp geliştirdiği şekliyle³) genel bir olgunun tekil bir halde canlanması, kültürel örüntünün tesadüfi bir tezahürü, en yalın deyişle Tarih'in ta kendisi olduğu söylenebilir. Ama olayın anlatısı, yani anlam taşıyıcı araç olan tarih anlatısı (sözlü ya da yazılı), iki açıdan, anlatı stratejileri ve alımlama bağlamları açısından değerli kılınacak ya da gözden uzak tutulacaktır. Tarihin tam da kendisini oluşturan bu ikili açıdan serüveni, tarihin yeniden üretimidir. Ama olayı, anlatıda tuttuğu yerin dışında kavramak, yani bir anlam yüklediği anlatısal bağlamdan koparmak, olayı diğer anlatılarda yer etmiş olaylarla, tanıklıklarla, yeniden ve yeni sorularla kurmak, kısacası olayı olgusallaştırmak ancak ana dönüşüm sonucunda mümkün olmuştur: Bu, tarihsellik rejiminin değişmesidir.

Başka bir bilme kipi gerektiren bu yeni tarihsellik rejimi 17. yüzyılda, önceleri muğlak daha sonra giderek berraklaşan bir bölük yazı ile kendisini kurar ve tepkilere, sızlanmalara rağmen yerleşmeye, yaygınlaşmaya başlar. Eskilerle Modernlerin Kavgası, bir kültürün geçmişle kurduğu ilişkinin nasıl farklılaştığını, bir kopuşu nasıl içerdiğini bize açıklıkla gösterir. Bu billûrlaşma sonrasın-

da Batı'nın zamanla kurduğu ilişki Augustinusçu kavrayıştan uzaklaşır. Demek istenen, belirli bir dönemde Batı'nın geçmişiyle bütün ilişkisini kopardığı değildir, geçmişin izleri silinmeye de çalışılsa, vurgulanan şu ana süreçtir: Geçmiş, düzenleyicilikten bilgi nesnesi haline getirilmektedir. Yani geçmiş, geçmişte belirlenmiş, çerçevesinin dışına çıkılamayan geçmiş değildir artık. Gibbon bu tavrın en temsil edici örneğidir. Roma İmparatorluğu nun tarihini, Romalı olmayan birisinin daha doğru yazabileceğine ilk kez olarak inanılır. Dahası tarihçi ilk kez böyle bir girişimde bulunur. Derleyicilikten, yeniden yazıcılığa geçer. Çünkü bu geçmiş, yeni toplumsal işlevler edinmek üzeredir, yeni yorumların nesnesi olacak, "bugün insanları" o geçmişe, o "deneyime", bugünlere bakmak için yeniden, ara sıra göz atabileceklerdir. Tarihyazımı, tarihin kendisinin içine karışmaktadır. Tarihin önünde açılan yeni gelecek, eski yapıları battal kılmaktadır. Belki de bu noktada *historia magistra vitae* yeniden ortaya çıkmaktadır, ama bu kez "tekrar" olarak değil, "karşılaştırma" olarak.

Bir geri adım atalım ve geleneksel olarak adlandırılan toplumların zamanına bakalım, o durgun, durağan zamanı hatırlayalım. Bu toplumlarda, zamanın, varoluşun anlamının, hayatın tüm alanlarının bir öncede, atalar zamanında, kuruluş aşamasında belirlendiği söylenir. Uzak bir geçmiş gelir, bugüne ve geleceğe yayılır. Onları belirler. Sanki tüm zaman kiplerini içine alan bir büyük zaman vardır. Toplumsal dizge sürekli olarak bir öte zamanda yaşar. Bu zaman dizgeye hükmeder ve onu bir zamansızlığa iter. Klasik antropolojik bakış hâlâ bu iddiadadır. Oradaki zamanın döngüsel, mevsimlerin ve biyolojik yapıların süremine bağlı olduğu söylenir. Zaman geçer, ve geçmez denir. Her şey bitecek ve her şey yeniden başlayacaktır. Bu dizge kendini aşan bir zamanı üretmez, zaten bu bir gereklilik de değildir. Öte yandan dizge zamana bir ahlaki değer de yükler: o iyinin ta kendisidir. Ve belki de bu yüzden de değişmezlikle eşdeştir. Geçmiş, eski, iyi, doğru, hakikidir. Bu yorum, Batı kaynaklı antropolojinin yorumudur. Batı kendi zamanının artık denetim altında olmadığı, geçmişten çıkarsanacakların kendilerinden başka bir yere gönderme yapmadığı, bugünü kopardığı bir kesitten bakar geleneksel topluma. Geleneksel toplumdaki anlambilimsel yaratım aşamalarını sürekli bir geçmişe bağlar. Bu ayrıca olgusal olarak da doğru olabilir. Ama bunun tespiti, böyle olmayan bir zaman kavrayışı içinden çıkan bakışla mümkündür ancak. Tarihin toplumsal bir bilim olarak, diğer toplumsal bilimlerle birlikte ortaya çıkışı ancak bu zaman ve tarihsellik rejiminin değişmesiyle mümkündür. Sağlaması alınabilir bunun: Eğer geçmiş bugünü belirliyor olsaydı, geçmişin bizatihi kendisini anlamaya yönelik bir bilim kurulamazdı (bunun da ne denli iğreti olduğunu söylemek gerekir), örneğin vakanüvislik kurumu devam ederdi. Çünkü vakanüvislik geçmişe ilişkin değil, bugüne ilişkin bir bilgiyle uğraşır. Bugünün, bugünün olay-

larının geleceğe kalması için yazıyla tespit edilmiştir. Vakanüvislik kurumunun sürdürdüğü bir toplum için şu tasarımı geçerlidir: geçmiş de bize kendi bugününü örnek olsun diye bıraktı, biz de geleceğe bugünümüzü örnek olsun diye bırakıyoruz.

Oysa bu tarihsellik rejiminin değişimi insanı kendi kendisinin başkası kıldığı ölçüde travmatiktir. Sürekli yenilik istemi, kişiyi ister istemez geçmişini unutmaya, bir kopuşa iter. Ama biliyoruz ki hafıza ve hatırlama, yani "tecrübe alanı"⁴ üzerindeki bir işlem "beklenti ufukları"nı da oluşturan öğelerdendir. Dostoyevski'nin *Bir Yufka Yürekli* anlatısında, bir temize çekici yani birtakım yazı tomarlarını okunaklı bir biçimde yazan bir memur söz konusudur. Yetiştirmesi gereken bir işte geç kalmıştır. Geç kalma nedeni ise âşık olup evlenmeye kalktığı kızı her an düşünmesidir. Oysa ki kızla evliliği bu temize çekme işini düzgün ve zamanında yapmasına da bağlıdır. Anlatıda, kız da (nedense her Dostoyevski kadını gibi adı Liza'dır) bu zorunluluğu bilmekte, bunu sevgilisi Vasya'ya bildirmektedir. Vasya yapması gereken işi vaktinde yetiştirmemenin sıkıntısıyla delirir. En acımasız sahne, Vasya'nın, çılgınlık nöbeti içinde, öfkeyle yazı yazdığını sandığı sahnedir: "Birden Arkadi, Vasya'nın elindeki kalemin ucunun kuru olduğunu, arkadaşının kalemi mürekkebe batırmadığını ve beyaz duran yaprakları durmadan çevirdiğini dehşetle gördü."⁵ Modern insanın geçmişle kurduğu ilişki de böyle bir yokluk içinden geçer: Varılan nokta hezeyandır, insanın kendisinin başka oluşudur. Ya da başkası olan kendisinin ortaya çıkışıdır. Bu sahneyi eğretileme olarak kullanırsak, modern insanın tarihinin bu üstünde bir şeylerin temize çekildiği sanılan beyaz kâğıtlar olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle açıklamalı: Modern dönem tarihyazımı da geçmişe, geçmişte yazılanlara bakıp onları "temize çekmek" istemektedir. Oysa ki temize çekecek olan için bu yazıların, yani geçmişin kendi içinde bir değeri yoktur: Olsa olsa, kendi "beklenti ufku"nda tuttuğu yer ile önemlidir. Oysa gelecek tam da bu noktada artık geçmişle ilgili değildir. Geçmişin kirliliği bilinir, kurgulanan geçmişin ise temiz olması istenir. Temiz, şerefli, bugüne, bugünün beklentilerine yaraysın bir "şanlı geçmiş". Ulus-devlet ile tarihin, birbirlerini oluştururlarken kurdukları türden bir geçmiş. Bu temize çekme işlemi başka bir düzlemde "sesizliklerin tarihi"ni kurmaya çalışan bakışın da içindedir: Braudel'in "uzun süre"si, Mandrou'nun, Lévy-Bruhl kaynaklı *Annales* kullanımlı "zihniyetler tarihi", Giovanni Levi ile Carlo Ginzburg'un "microstoria"ları... Bunların karşısında da Rancière'in, her tarihyazımının geçmişle değil –bilerek ya da bilmeye-

4. "Tecrübe alanı" ve "beklenti ufukları" aslında Husserl kaynaklıdır. Daha sonra Hans Robert Jauss tarafından estetik alanında kullanılmışlardır. Reinhart Koselleck ise bu kavramları tarih için kullanır.

5. Dostoyevski, *Bir Yufka Yürekli* (çev. Yaşar Nabi), Varlık, 1967, s. 64.

rek- bugünle ilgilendiği, bugünün değer dizgelerinin izini tarihe düşürdüğü, tarihi böylelikle bugüne çekerek temizlediği yollu eleştirisi.⁶ En açık iz: Menocchio'yu bulup çıkarmak. Ginzburg'un Benjamin'den alıp önsözünün sonuna koyduğu cümle, tarihçimizin de, en marifetlilerinden birinin (bile), tarihi, tarihselliği içinde değil bir kendilik sorunsalı çerçevesinde gördüğünü kanıtlar: "... ancak kefaretni ödemiş bir insanlık geçmişine tümüyle sahip çıkabilir."⁷

Son soru: Geçmiş, tarihleştğinde, nedir, ne işe yarar?

6. Jacques Rancière, *Les Noms de l'Histoire*, Seuil, 1992.

7. Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi*, Einaudi, 1976; Türkçesi: *Peynir ve Kurtlar* (çev. Aşen Gür), Metis, 1996.

METİS TARİH TOPLUM FELSEFE

Gulbenkian Komisyonu

Sosyal Bilimleri Açın

Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor

Çeviren: Şirin Tekeli

Farklı dallardan on bilimciyi bir araya getiren komisyon, merkezi Lizbon'da bulunan Fundação Calouste Gulbenkian tarafından kurulmuştur. Komisyonun iki yıla yayılan çalışmalarının ürünü olan bu rapor, son biçimini Haziran 1995'te almıştır. Bir manifesto niteliğinde olan kitap, konu üzerine dünya çapında bir tartışma açmayı amaçlıyor. 1996 yılında Portekizce'den Lehçe'ye on beşin üzerinde dile çevrildi.

"Bu raporda üç şeyi göstermeye çalıştık. Birincisi, bir bilgi biçimi olarak sosyal bilimin nasıl tarihsel olarak oluştuğu ve neden, on sekizinci yüzyıl sonundan 1945'e uzanan süreçte, görece standart bir dizi disipline ayrıştıdır. İkincisi, 1945'ten bu yana dünya genelinde meydana gelen gelişmelerin bu entelektüel işbölümüyle ilgili ne gibi sorular sorulmasına yol açtığı ve böylece bir önceki dönemde yerli yerine oturtulan örgütlenme yapısını yeniden tartışma gündemine getirdiğidir. Üçüncüsü de, son yıllarda çok tartışılan bir dizi temel entelektüel soruyu açılarak, 'şimdi nasıl bir sosyal bilim?' sorusuna cevap oluşturmakta daha ileri gidebilmek için bize optimal görünen bir tavır belirlemektir. Sonuçta, sosyal bilimlerin bu tarihin ve yakın dönem tartışmalarının ışığında yeniden yapılandırılmasını tartışmak istiyoruz. Önerebileceğimiz basit, açık seçik formüllerimiz yok; sadece bize doğru yönde ilerlememizi yardımcı olacakmış gibi görünen birkaç tartışmaya açık önerimiz var." - Rapor'dan

Gulbenkian Komisyonu

Immanuel Wallerstein, Başkan, *Sosyoloji*, Caletous Juma, *Bilim-Teknoloji*, Evelyn Fox Keller, *Fizik*, Jürgen Kocka, *Tarih*, Dominique Lecourt, *Felsefe*, Valentin Y. Mudimbe, *Latin Dilleri*, Kinhide Mushakoji, *Siyasal Bilim*, Ilya Prigogine, *Kimya*, Peter J. Taylor, *Coğrafya*, Michel-Rolph Trouillot, *Antropoloji*, Richard Lee, Bilimsel Sekreter.

